

4. આર્થિક સંધરતા :

- વૈશ્વિક સાહસો આર્થિક દૃષ્ટિએ સંધર હોય છે.
- ઘણી વાર તેઓ ખૂબ જ ઓળા નકાશી કે જરૂર પડતાં નુકસાન કરીને પણ બજારનો વિકાસ કરતાં હોય છે.
- વૈશ્વિક સાહસો ખૂબ મજબૂત નાણાકીય પીઠબળને કારણે ખૂબ મોટા પાયા પર ઉત્પાદન અને વેચાણનું આયોજન કરી શકે છે.

5. રાજકીય વર્ચસ્વ :

- કેશીક સાહસો ખૂબ મજબૂત આધીક સંઘરતા ધરાવતા હોવાથી તેમનું રાજકીય વર્ચસ્વ ખૂબ જ હોય છે.
- ઘણી વાર તેઓ પોતાને અનુકૂળ હોય તેવી આધીક નીતિ જ-ત દેશના રાજકીય નેતાઓ દ્વારા અપનાવવાની ગોઠવણ કરી શકે છે.

6. વફાદારી :

➤ વૈજ્ઞાનિક સાહસો વિશ્વના અનેક દેશોમાં એકસાથે ધંધાકીય પ્રવૃત્તિ કરતાં હોવા છતાં તેઓ ઘણી વાર જે-તે દેશને વફાદાર રહેતાં નથી. પરંતુ તેમના મૂળભૂત દેશ પ્રત્યે વધુ વફાદારી દર્શાવતા હોય છે.

7. આર્થિક રીત સંધર દેશોમાં ઉદભવ :

➤ મોટે ભાગે આર્થિક રીત વિકસિત દેશોમાં વૈજ્ઞાનિક સાહસોનો ઉદ્ભવ થયો હોય છે.

➤ તેઓ તેમની ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ મોટા ભાગે વિકાસશીલ અને અલ્પવિકસિત દેશોમાં ફેલાવતા હોય છે.

8. સંશોધન અને વિકાસ માટે મોટો ખર્ચ :

➤ વૈજ્ઞાનિક સાહસો સંશોધન અને વિકાસ માટે ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં ખર્ચ કરે છે અને પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે.

➤ તેઓ પોતાની આવકનો અમુક ભાગ સંશોધન અને વિકાસની પ્રવૃત્તિ પાછળ કરી નવી વस્તુઓ, સેવાઓ અને આધુનિક ટેકનોલોજીનો સતત વિકાસ કરે છે.

➤ તથી તેઓ મૂડીપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિ અપનાવી શકે છે.

9. જીવનશૈલીમાં ફેરફાર :

- આધુનિક સમયમાં વૈજ્ઞિક સાહસોએ અનેક દેશના લોકોની જીવનશૈલીમાં પરિવર્તન આવ્યું છે.
- તેઓ પોતાની પેદાશ કે સેવાના વિકાસ માટેની જરૂરિયાતના હેતુથી જે-તે દેશના લોકોની જીવનશૈલીમાં પરિવર્તન આવ્યું છે.
- આ પ્રકારના પરિવર્તનની શરૂઆત મૂળભૂત જરૂરિયાતોથી કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન 5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

(1) જાહેરક્ષેત્રની લાક્ષણિકતાઓ સવિસ્તર વર્ણવો.

➤ જાહેરક્ષેત્રની લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ છે :

1. મૂળભૂત ઉદ્યોગોની સ્થાપના :

➤ જાહેર સાહસોની સ્થાપનાનો ઉદેશ ઝડપી ઓદ્યોગીકરણ માટેની પાયાની સગવડો શરૂ કરવાનો છે.

➤ આ માટે કિપુલ પ્રમાણમાં રોકાણ કરવાની જરૂરિયાત પડે છે.

- આજાઈ પછીના સમયમાં ખાનગી ઉદ્યોગો દ્વારા ખૂબ મોટા પાયા પર રોકાણ કરવું મુશ્કેલ હતું.
- મૂળભૂત ઉદ્યોગમાં વિપુલ પ્રમાણમાં રોકાણ જરૂરી બને છે અને તેમાંથી મળતું વળતર શરૂઆતના વર્ષોમાં ખૂબ ઓછું હોય છે.
- આને કારણે ખાનગી ઉદ્યોગો મૂળભૂત ઉદ્યોગોની સ્થાપના કરવામાં ખાસ રસ દર્શાવતા ન હતા.
- સરકાર આવા ઉદ્યોગમાં રોકાણ કરીને દેશનો ઔદ્યોગિક વિકાસ શક્ય બનાવે છે.

2. ઇજારાશાહી નાબૂદી :

- ઓધોગિક ક્ષેત્રની સરકારની માલિકી હોય ત્યારે ખાનગીક્ષેત્રની ઇજારાશાહીનો અંત આવે છે.

3. સંતુલિત પ્રાદેશિક ઓધોગિક વિકાસ :

- પણત વિસ્તારોમાં ખાનગીક્ષેત્રના રોકાણકારો મૂડીરોકાણ કરવામાં રસ દર્શાવતા નથી.
- આવા વિસ્તારોમાં સરકાર મૂડીરોકાણ કરીને દેશનો સંતુલિત પ્રાદેશિક ઓધોગિક વિકાસ સાધી શકે છે.

➤ દા. ત., રાઉરકેલા, ભીલાઈ, બોકારો જેવા ઔદ્યાનિક રીતે પણત
વિસ્તારોમાં સરકારે લોખંડનાં કારખાનાઓમાં મૂડીરોકાણ કરી
ઔદ્યોગિક વિકાસ કર્યો છે.

4. સમાજકલ્યાણનો હેતુ :

➤ ખાનગીક્ષેત્રનો ઉદ્દેશ નફાનો હોય છે.
➤ જ્યારે જહેરક્ષેત્રનો ઉદ્દેશ નફાની સાથે સાથે સમાજકલ્યાણનો
પણ હોય છે.

- જહેર સાહસો કોઈ પણ પ્રકારના લેદભાવ વગર સમાજના તમામ વર્ગોને પોતાની સેવા પૂરી પાડે છે.
- જહેર સાહસો પાચાના ઉદ્ઘોગમાં મોટા પાયે કામગીરી કરી ઓદ્ઘોગીકરણને વેગ આપે છે અને તે રીતે સમગ્ર સમાજનું કલ્યાણ કરે છે.

5. નક્ષાનું નીચું ધોરણ :

- જહેરક્ષેત્ર ખૂબ જ ઓછા નક્ષાના ધોરણે પોતાની સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

► શરૂઆતના સમયમાં જહેરક્ષેત્ર નુકસાન કરે તે બાબત સરકાર સ્વીકારતી હતી; પરંતુ 1991 બાદ આ નીતિમાં ફેરફાર થયો છે. અને તે મુજબ જહેરક્ષેત્ર સામાન્ય નફો કરી શકે તે સ્વીકારાયું છે.

6. રાષ્ટ્રીય હિતની જગવણી :

► રાષ્ટ્રીય હિતની દૃષ્ટિએ જહેર સાહસો વધુ યોગ્ય પુરવાર થયાં છે. દા. ત., સંરક્ષણક્ષેત્રનાં સાધનોના ઉત્પાદનની કામગીરી સરકાર કરે છે.

7. રોજગારીની તકોનું સર્જન :

- ભારત જેવા વિકસતા અને વધુ વસ્તીવાળા દેશમાં રોજગારીની તકો સર્જવાની કામગીરી ખૂબ જ મહત્વની છે.
- જાહેરક્ષેત્રમાં મોટા પ્રમાણમાં રોકાણ થતાં અન્ય આનુષ્ઠંખીક ઉદ્યોગો પણ વિકસે છે. પરિણામે રોજગારીની નવી નવી તકોનું સર્જન થાય છે.

8. દેશના આર્થિક વિકાસમાં વધારો :

- આર્થિક વિકાસ એ કોઈ પણ દેશની ખૂબ જ મહત્વની જરૂરિયાત છે.
- જાહેરક્ષેત્ર ઉદ્યોગો માટે આવશ્યક એવી પાયાની સગવડો સ્થાપે છે.
- જેને કારણે નવા ઉદ્યોગોનો વિકાસ થઈ શકે છે. આ રીતે દેશના સતત આર્થિક વિકાસમાં વૃદ્ધિ થતી રહે છે.

9. સામાજિક અને આર્થિક ન્યાય :

- જાહેરક્ષેત્રનું સંચાલન સરકારને હસ્તક હોવાથી સરકારી નીતિઓનું પાલન ફરજિયાત રીતે થાય છે.
- સમાજના નબળા વર્ગોને વિનામૂલ્યે કે રાહતદરે સેવા, નોકરીની સુરક્ષા, નોકરીની શરતો, મજૂર કાયદાઓનું સંપૂર્ણ પાલન, મહિલાઓને અગ્રિમત્તા વર્ગે અનેક બાબતોમાં હકારાત્મક વલણ જોવા મળે છે.

➤ આમ જહેરક્ષેત્ર વધુ સારી રીતે સામાજિક ન્યાય અપાવી શકે છે.

10. આદર્શ વેતન અને સગવડો :

➤ ખાનગી સાહસમાં કર્મચારીઓનું શોષણ થવાની શક્યતા રહે છે.

➤ જ્યારે જહેરક્ષેત્રની સરકારી માલિકી હોવાથી સરકાર સાથે સંકળાયેલાં હોવાથી કર્મચારીઓને સારા વેતન-ધોરણો મળી શકે છે.

➤ કર્મચારીઓને ખાનગીક્ષેત્ર કરતાં વધુ સારી સવલતો મળતી હોય
તેવું પણ જોવા મળે છે. આમ, સરકાર આદર્શ માલિક બનવાના
પ્રયત્નો કરે છે.

(2) જહેરસાહસોનાં સ્વરૂપોની તુલના કરો.

➤ જહેરસાહસોનાં સ્વરૂપોની તુલના નીચે મુજબ છે.

તકાવતના મુદ્દા	ખાતાકીય સંચાલન	જહેર નિગમ	સરકારી કંપની
1. સ્થાપના	સરકારી ખાતા દ્વારા સ્થાપના થાય છે.	સંસદ કે વિધાનસભાના ખાસ કાયદા દ્વારા સ્થાપના થાય છે.	સરકાર દ્વારા કંપાણીધારની જોગવાઈઓ મુજબ સ્થાપન થાય છે.

2.
કાયદાકીય
અસ્તિત્વ

સરકારી તંત્રનો
ભાગ હોવાથી
અલગ
અસ્તિત્વ મળતું
નથી.

કાયદાની
જોગવાઈ મુજબ
અલગ
અસ્તિત્વ ધરાવે
છ.

કાયદાની
જોગવાઈ મુજબ
અલગ
અસ્તિત્વ ધરાવે
છ.

3.
**અનુકૂળ
ક્ષેત્ર**

સંરક્ષણ અને
જાહેર
સેવાઓનાં ક્ષેત્ર
માટે અનુકૂળ
છ.

મોટા ઔદ્યોગિક
ધંધાકીય સાહસ
કે જાહેર
સેવાનાં ક્ષેત્ર
માટે અનુકૂળ
છ.

ઔદ્યોગિક
ધંધાકીય સાહસ
કે વિદેશી
સહયોગવાળા
ક્ષેત્ર માટે
અનુકૂળ છ.

4. મૂડીની પ્રાપ્તિ

સરકારી
અંદાજપત્ર
દ્વારા મૂડી
મેળવવાની
વ્યવસ્થા
થાય છે.

સરકાર દ્વારા
સંપૂર્ણ રીતે
મૂડીરોકાણ
થાય છે.

ઓછામાં
ઓછા 51 %
શેરમૂડી
સરકાર રોકે
છે.

5.

કાર્યશીલ
મૂડી

સરકારી
અંદાજપત્રની
જોગવાઈ
મુજબ પ્રાપ્ત
થાય છે.

જરૂરિયાત
અનુસાર જાતે
જ જોગવાઈ
કરી શકે છે.

જરૂરિયાત
અનુસાર જાતે જ
જોગવાઈ કરી
શકે છે.

6.

જવાબદા
રી

સંબંધિત
સરકારી
ખાતાના
પ્રધાનની
જવાબદારી છે.

સૈદ્હાંતિક રીત
સંસદ કે
વિધાનસભાની
જવાબદારી છે.

સૈદ્હાંતિક રીત
સંસદ કે
વિધાનસભાની
જવાબદારી છે.

7.
संचालन
मां
स्वतंत्रता

बिलकुल
स्वतंत्रता
मળती नथी.

स्वतंत्रता मगे
छ.

स्वतंत्रता मगे
छ.

8.

કર્મચારીઓ

કર્મચારીઓ સરકારી
કર્મચારી ગણાય છે.
ભરતી અને
નોકરીની શરતો
સરકારી ન
ધારાધોરા મુજબ.

કર્મચારીઓ
સરકારી કર્મચારી
ગણાતા નથી.
ભરતી અને
નોકરીની શરતો
જાહેર નિગમે
નક્કી કરેલ
નિયમો મુજબ.

કર્મચારીઓ સરકારી
કર્મચારી ગણાતા
નથી. ભરતી કે
નોકરીની શરતો
સરકારી કંપનીએ નક્કી
કરેલ નિયમો મુજબ.

9.

સંચાલન

ભારતીય
સનદી સેવાના
અધિકારીઓ
દ્વારા થાય છે.

સરકાર દ્વારા
નિમાયેલ સંચાલન
મંડળ અને
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર
દ્વારા મુખ્ય
વ્યવસ્થાપની
મદદશી થાય છે.

સંચાલન
મંડળની રચના
બિનસરકારી
નિષ્ણાંત
વ્યક્તિઓ દ્વારા
થાય છે.

10.

અંકુશ

જે-તે ખાતું
સંભાળતા
પ્રધાનનો સીધો
અંકુશ

સંસદ કે
વિધાનસભાનો
સીધો અંકુશ

સંબંધિત સરકારી
મંત્રાલયનો અંકુશ

(3) ખાનગી સાહસોનો અર્થ આપી તેની લાક્ષણિકતાઓ વિશે
નોંધ તૈયાર કરો.

- ખાનગી સાહસનો અર્થ :
- જે ધંધાદારી વ્યવસ્થા સ્વરૂપની માલિકી, સંચાલન અને
અંકુશ ખાનગી લોકોને હસ્તક હોય તેને ખાનગી સાહસ
તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

- જ્યારે સમાજની કોઈ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓનો સમૂહ નફે મેળવવાના હેતુથી ધંધાનું સંચાલન કરે ત્યારે તેને ખાનગીક્ષેત્ર કે ખાનગી સાહસ કહે છે.
- ખાનગી સાહસમાં વૈયક્તિક માલિકી, ભાગીદારી, હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ, સહકારી મંડળી અને સંયુક્ત હિસ્સાવાળી કંપનીનો સમાવેશ થાય છે.

- ખાનગી સાહસની લાક્ષણિકતાઓ :
  1. સૌથી જૂનું સ્વરૂપ :
    - ખાનગી સાહસ એ ધંધાકીય એકમોનું સૌથી જૂનું સ્વરૂપ છે.
    - ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓની શરૂઆત આ ક્ષેત્રથી થઈ હતી. તેમજ અત્યારે પણ ખાનગી સાહસો અસ્તિત્વ ધરાવે છે.
  2. અર્થતંત્રમાં મોટો હિસ્સો :
    - ખાનગીક્ષેત્રનો ભારતીય અર્થતંત્રમાં સૌથી મોટો હિસ્સો છે. ખાનગીક્ષેત્ર વગરનું અર્થતંત્ર કલ્પી શકાય તે મુશ્કેલ છે.

3. જરૂરિયાત મુજબ ફેરફાર :

➤ ખાનગી સાહસો શરૂઆતથી જ પરિવર્તનશીલ રહ્યાં છે. સમય અને સંજોગો મુજબ ધંધાકીય સાહસનાં સ્વરૂપો બદલાતાં રહ્યાં છે.

4. નકાને પ્રાથમિકતા અને સામાજિક જવાબદારીઓનો સ્વીકાર :

➤ ખાનગીક્ષેત્રનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નકાનો હોય છે, પરંતુ નાના ઉદ્દેશની સાથે સાથે ખાનગીક્ષેત્ર સામાજિક જવાબદારીનો ઉદ્દેશ પણ સ્વીકારે છે.

- ખાનગીક્ષિત્રે આ ઉપરાંત પર્યાવરણ સુરક્ષા, મહિલા સશક્તિકરણ, સાક્ષરતા વગેરે સામાજિક ઘ્યાલનો પણ સ્વીકાર કર્યો છે.
  - આ રીતે નકાને પ્રથમ પસંદગી આપીને પણ સામાજિક જવાબદારીના ઘ્યાલનો સ્વીકાર કર્યો છે.
- ## 5. વિશ્વના બધા ૪ દેશોમાં અસ્તિત્વ :
- વિશ્વના તમામ દેશોમાં ખાનગીક્ષિત્ર એક કે બીજા સ્વરૂપે જોવા મળે છે.

➤ ખાનગીક્રેત્રને લગતાં કાયદા દરેક દેશમાં અલગ હોઈ શકે, પરંતુ વિશ્વના તમામ દેશોએ ખાનગીક્રેત્રના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કર્યો છે.

6. બહુરાષ્ટ્રીય કંપનીઓનો સમાવેશ :

➤ બહુરાષ્ટ્રીય કંપની એટલે એક કરતાં વધારે દેશોમાં ધંધાકીય પ્રવૃત્તિ કરતું ધંધાકીય સાહસ.

➤ 19મી સદીમાં બહુરાષ્ટ્રીય કંપનીઓ દ્વારા વિશ્વમાં પોતાનું વર્ચ્યુસ્વ વધારવાની શરૂઆત કરી હતી.

➤ અનેક કંપનીઓએ એક કરતાં વધુ દેશોમાં ઉત્પાદન અને વેચાણની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી, જેને કારણે સમગ્ર વિશ્વના લોકોનું જીવનધોરણ સુધર્યું છે.

7. રોજગારીનું સર્જન :

➤ વર્તમાન સમયમાં પણ ખાનગીક્ષેત્ર સમગ્ર વિશ્વમાં રોજગારીની સૌથી વધુ તકો પૂરી પાડી રહ્યું છે.

➤ આર્થિક પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ થતાં વધુ પ્રમાણમાં લોકોને રોજગારી મળે છે.

➤ જેથી તેમની આવકમાં વધારો થાય છ. પરિણામે
તેમનું જીવનધોરણ સુધરે છ.

(4) સંયુક્ત સાહસનો અર્થ અને લાક્ષણિકતાઓ વિસ્તારપૂર્વક સમજવો.

- સંયુક્ત સાહસનો અર્થ :
- જ્યારે ધંધાકીય એકમો પોતાનાં પરસ્પરનાં હિતોનાં રક્ષણ માટે જોડાય, તો તેને સંક્ત માસ કહે છે.
- સંયુક્ત સાહસમાં જોડાતાં એકમો ખાનગી, સરકારી માલિકીના કે વૈશ્વિક સાહસ હોઈ શકે છે.

- સંયુક્ત સાહસની લાક્ષણિકતાઓ :
- 1. બંને પક્ષકારો માટે લાભદાયક :
- સંયુક્ત સાહસ એ જોડાતાં બંને પક્ષકારોને માટે લાભદાયક હોય છે. તેઓ તેમની વિશિષ્ટતાઓને કારણે પરસ્પર પૂરક પુરવાર થયા છે.
- 2. વધુ સાધનસંપત્તિ અને ક્ષમતા :
- જ્યારે બે પક્ષકારો સંયુક્ત સાહસ દ્વારા જોડાણ કરે ત્યારે બંને પક્ષકારોને પોતાની સાધનસંપત્તિ અને ક્ષમતાનો લાભ પરસ્પરને પ્રાપ્ત થાય છે.

- આમ, બંને પક્ષકારોની સંયુક્ત સાધનસંપત્તિ અને ક્ષમતાને કારણે તેમને વધુ સારી ધંધાકીય તકનો લાભ મળે છે.

3. નવી ટેકનોલોજી :

- સંયુક્ત સાહસને કારણે પક્ષકારો વચ્ચે વધુ શ્રેષ્ઠ ટેકનોલોજીની લેવડદેવડ શક્ય બને છે.
- વધુ શ્રેષ્ઠ ટેકનોલોજીને કારણે સારી ગુણવત્તાવાળી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરવાનું શક્ય બને છે.

- સમય, શક્તિ અને ટેકનોલોજીના ઉપયોગને કારણે કાર્યક્ષમતા અને અસરકારકતા વધે છે.
- 4. નવાં બજારોનો વિકાસ :**
- એક દેશનું ધંધાકીય એમ જ્યારે બીજા દેશના ધંધાકીય એકમ સાથે સંયુક્ત સાહસ દ્વારા જોડાએ કરે ત્યારે નવાં બજારોનો વિકાસ કરી શકાય છે.

- જેમ કે, ભારતની કંઈ કંપની વિદેશી કંપની સાથે સંયુક્ત સાહસથી જોડાય ત્યારે વિદેશી કંપની માટે ભારતના બજારમાં પ્રવેશની તક પ્રાપ્ત થાય છે.
- અનેક કંપનીઓ પોતાના દેશના બજારમાં મહત્તમ વેચાણને હાંસલ કર્યી બાદ સંયુક્ત સાહસ દ્વારા વિદેશોના બજારમાં પ્રવેશ મેળવી પોતાના વિકાસની કામગીરી સતત ચાલુ રાખી શકે છે.

5. શોધખોળ :

- સંયુક્ત સાહસો નવી અને સર્જનાત્મક પેદાશો બજારમાં રજૂ કરે છે.
- ઘણી વાર વિદેશી ભાગીદારો તેમના નવા વિચારો અને વધુ સારી ટેકનોલોજીનો લાભ સંયુક્ત સાહસ દ્વારા પૂરો પાડે છે.

6. નીચી ઉત્પાદન પડતર :

- સંયુક્ત સાહસો દ્વારા આધુનિક ટેકનોલોજીના ઉપયોગને કારણે અને મોટા પાયા પરના ઉત્પાદનને કારણે પેદાશની ઉત્પાદન પડતર નીચી આવે છે.

➤ નીચી ઉત્પાદન પડતરને કારણે પેદાશની વેચાકિંમત નીચો
રહે છે, જેને કારણે પેદાશની માંગમાં વધારો થાય છે.

7. ધંધાકીય શાખમાં વધારો :

➤ જ્યારે બે અલગ અલગ ધંધાકીય એકમો સંયુક્ત સાહસમાં
જોડાય છે ત્યારે બંને ધંધાદારી એકમોની પોતાની શાખનો
લાભ સંયુક્ત સાહસને મળે છે.

- ધણી વાર સંયુક્ત સાહસનો એક પક્ષકાર પોતાની વેપારી શાખનો ઉપયોગ કરવાની પરવાનગી સંયુક્ત સાહસને આપે છે.
- જેમ કે, કોઇ વિદેશી કંપની સંયુક્ત સાહસના તેના ભારતીય ભાગીદારને પોતાની બ્રાન્ડનો ઉપયોગ કરવા હૈ છે.

(5) જહેર ઉપયોગિતા એટલે શું ? તેની લાક્ષણિકતાઓ વિશે નોંધ લખો.

- જહેર ઉપયોગિતાનો અર્થ : શહેરો અને ગામડાઓમાં વિકાસને કારણે કેટલીક નાગરિક સેવાઓ જરૂરી બનતી જાય છે. આધુનિક નાગરિક જીવનમાં કેટલીક સેવાઓ અને સગવડો આવશ્યક બનતી જાય છે. આવી આવશ્યક સેવાઓ અને સગવડો કાર્યક્ષમ રીતે સતત પૂરી પાડતા વ્યવસ્થાતંત્રને જહેર ઉપયોગિતા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

- જાહેર જનજીવનને સીધી રીતે સ્પર્શતી આવશ્યક વસ્તુઓ કે સેવા- સગવડો પૂરી પાડતા વ્યવસ્થાતંત્રને જાહેર ઉપયોગિતા કહે છે.
- જાહેર ઉપયોગિતાના એકમો પાણી-પુરવઠો, વીજળી, શહેરી મુસાફરી માટેનાં વાહનો, સંદેશવ્યવહાર, ગોસ, ગાટર વગેરે જેવી પ્રાથમિક સુવિધાઓ પૂરી પાડે છે.

- જહેર ઉપયોગિતાની લાક્ષણીકતાઓ :
  1. આવશ્યક સેવા-સગવડો :
- જહેર ઉપયોગિતાની સેવાઓ આધુનિક નાગરિક જીવન માટે અનિવાર્ય રીતે આવશ્યક હોય છ. દા. ત., પાણી, વીજળી, વાહનવ્યવહાર વગેરે.

2. સેવા-સાતત્ય :

➤ જાહેર ઉપયોગિતાની સેવાઓ સતત અને નિયમિત રીતે
મળતી રહેવી જોઈએ, નહિ તો જાહેર જનજીવન ખોરવાઈ
જાય, ભયમાં મુકાય અને અવ્યવસ્થા પેદા શાય.

3. લેદભાવ વગર સેવા :

➤ જાહેર ઉપયોગિતાની સેવા દરેક નાગરિકને કોઈ પણ જાતના
લેદભાવ વગર નિયમિત રીતે પૂરી પાડવી પડે છે.

4. ઇજારો :

- જહેર ઉપયોગિતાની સેવાઓની ગુણવત્તામાં ઘટાડો જહેર જનજીવનને અસર કરે છે. તેથી જહેર ઉપયોગિતાના એકમોને ઇજારો આપવામાં આવે છે.

5. સરકારી નિયંત્રણ :

- જહેર ઉપયોગિતા પોતાના ઇજારાની દુરુપયોગ કરી લોકોનું શોષણ ન કરે તેમજ સેવાઓ વાજબી ભાવે, નિયમિત અને કાર્યક્ષમતાપૂર્વક પૂરી પાડે તે હેતુથી જહેર ઉપયોગિતા પર સરકારી નિયંત્રણ હોય છે.

6. નજીકમાં સેવાઓ :

➤ જાહેર નિનાની સેવા દરેક નાગરિકને નિયમિત રીતે,
કાર્યક્ષમતાપૂર્વક, મા ખરો અને રહેઠાલની નજીકના સ્થળોએથી
પ્રાપ્ત થાય છે.

7. સંચાલન :

➤ જાહેર ઉપયોગિતાનું સંચાલન ગ્રામપંચાયત, તાલુકો પંચાયત,
જિલ્લા પંચાયત, નગરપાલિકા કે મહાનગરપાલિકા દ્વારા
થાય છે.

- રાજ્ય કક્ષાએ વાહનધવાર, વીજળી, તબીબી સારવાર વગેરે સેવાઓ રાજ્ય સરકારનાં ખાતાં, કંપની કે નિગમ પૂરી પાડે છે.
- રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ વાહનવ્યવહાર, તાર-ટપાશ, ટેલિકોન વગેરે સેવાઓ કેન્દ્ર સરકારનાં ખાતાં, કંપની કે નિગમ પૂરી પાડે છે.

(6) “જાહેર-ખાનગી ભાગીદારી એ સમયની માંગના કારણે ઉલ્લેખની વ્યવસ્થા છે.” - સમજાવો.

- ભારત સરકારે 1991 બાદ વૈશ્વિકરણની નીતિ સ્વીકારી.
- આથી અનેક પ્રકારની પેદાશો-સેવાઓ કે જે આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં મળી શકતી હતી, તે વસ્તુઓ-સેવાઓ ભારતીય બજારમાં મળવા માંડી.
- જોકે આ માટેનું જરૂરી માળખું તૈયાર કરવા માટે વિપુલ પ્રમાણમાં મૂડીરોકાણ જરૂરી બન્યું.

- દિ. ત., હવાઈ સેવા માટે એરપોર્ટના વિસ્તૃતીકરણ અને અન્ય સેવાઓ ખૂબ જરૂરી છે. નવી અને આધુનિક કાર માટે સારા રસ્તાઓ હોવા જરૂરી છે.
- આ પ્રકારના માળખાના વિકાસ માટે ટ્રેક ગાળામાં મોટા પ્રમાણમાં રોકાણ કરવાનું સરકાર માટે શક્ય નહોતું.
- ખાનગીક્ષેત્ર આવું રોકાણ કરી શકે તેમ હતું, પરંતુ આવું માળખું કાયમી ધોરણે ખાનગીક્ષેત્રને આપવાથી છજારાશાહીનાં ફૂષણોનો ભય હતો.

➤ આ સંજોગોમાં એક નવી વ્યવસ્થા સ્વીકારવામાં આવી. આ મુજબ સરકાર આવા માળખા માટે જમીન આપે, વિકાસ કરવા માટેનું મૂડીરોકાણ ખાનગીક્ષેત્ર દ્વારા થાય, તેના બદલામાં સરકાર ખાનગીક્ષેત્રને અમુક ચોક્કસ વર્ધના સમયગાળા માટે તે માળખાનો લાભ પ્રાપ્ત કરનારાઓ પાસેથી અમુક ચોક્કસ રકમ ફી તરીકે વસૂલ કરવાનો અધિકાર આપે.

- આવો ચોક્કસ સમયગાળો પૂરો થાય ત્યાં સુધી ખાનગીક્ષેત્રે આવા માળખાની જગવણીનું કાર્ય સંભાળવું પડે, ત્યારબાદ આવું માળખું ખાનગીક્ષેત્ર સરકારને સુપરત કરી દેશે અને ત્યારબાદ તે માળખાની જગવણીનું કાર્ય સરકાર કરશે. દા. ત., અમદાવાદ - વડોદરાને જોડતો એક્સપ્રેસ-વે નંબર 1.
- આશી કહી શકાય કે, જહેર-ખાનગી ભાગીદારી એ સમયની માંગના કારણે ઉલ્લી થયેલી નવી વ્યવસ્થા છે.

Thanks

For watching